

KÁNTOR LAJOS

Jegyzőkönyvek hiányában

BRETTER GYÖRGYRŐL – SZUBJEKTÍVEN

Az erdélyi magyar művelődéstörténet legújabb kori (a 20. század második felét meghatározó) történetében megkülönböztetett hely illeti meg Bretter Györgyöt (1932–1977). Róla is elmondható, amit az *Apáczai-film* szövegében klasszikus elődről írt: „A kor színvonalán volt kortárs.” (Posztumusz írásként jelent meg a *Tiszatájban*, 1979 januárjában, Tamás Gáspár Miklós közlésében.) Bonyolult volt az a korszak, amelyet Bretter megélt, a fasizmustól a sztálini évek Kelet-Közép-Európáját gúzsba kötő „népi demokráciáig”. Bretter György életműve a változtatás igényében, kimunkálásában nyert értelmet. Ő fogalmazta meg, máig ható érvénnyel, az „itt és mást” programját, és ezzel az átmenet jellegzetes filozófiájának hirdetőjeként írta bele magát Erdély históriájába.

Az itt következő emlékezés Egyed Péter, az egyik leghűségesebb Bretter-tanítvány, a kolozsvári egyetem filozófiai tanárának felkérésére született meg, egy majdani kötet számára, amely sokoldalúan járja körül Bretter György örökségét.

Legteljesebb gólya-koromból (1954 őszéről) őrzöm az emléket: Bolyaira bekerült magyar szakos gyerekek – én ugyan betöltöttem 17. évemet, de volt köztünk a 16-ikat sem elérte lány! – álltunk a Marianum épületének földszintjén, a tantermünk előtti folyosósarokban. (Ahol mostanában, de már régebben is doktorandusok védik-védtek dolgozataikat – ezt tettem én is, vagy harminc éve.) Az első előadás első szünetében egy nálunk jóval idősebb ifjú ember, az 1930-ban született, újságírói múlttal közénk érkezett Baróti Pál magyarázta, nyilvánvaló fölényvel, hogy ő majd miképpen fog doktorálni. A részletekre persze már nem emlékszem, de arra igen, hogy nekem nem imponált, engem nem nyert meg ez a határozott fellépés; ettől még sajnáltam, hogy Pali végül is nem fejezte be a velünk (Láng Gusztávval és velem egyszerre kezdett doktori ciklust (ami természetesen a hetvenes évekről szól).

Akkor még, 1954-ben, fogalmam sem volt arról, hogy Baróti Palinak van egy Bretter György nevű öccse (sokan gondolták a bátyjának). Ez a bizonyos Bretter a kolozsvári pártlap, az *Igazság* belső munkatársa volt, s egykori olvasatomban feledhető újságcikkeket írt; ezek a penzum-cikkek nem sokban különböztek a lap egyéb közleményeitől. 1958-ban aztán vagy már '57-ben?) a történelem úgy hozta, hogy hivatalból ismernünk kellett egymást Bretter Gyurival: áthozták az *Igazságtól* a Bolyaira, tanársegédnek a dialektikus és történelmi materializmus tanszékre. Emlékezetem szerint – ez volt a hír – azért hozták az egyetemre, mert a Diákszövetség élére új, politikailag megbízhatóbb ember kellett. Addig – az előző elnök(nő) mellett – én titkárkodtam, az új felállásban eggyel-eggyel vissza-

léptünk, nekem jutott a tanulmányi felelős funkciója. Ha volnának – kézbe vehetők lennének – a korabeli jegyzőkönyvek, „hivatali” találkozásainkról alighanem többet mondhatnék – így viszont, sajnos, az elsüllyedt emlékek címkét ragaszthatom erre a maradékmozgalmi évre, a bolyais Brettet-szereplésre.

Egy másik, máshol készült jegyzőkönyv ugyancsak hiánylistán szerepel (nálam), pedig ez már közelebb hozna ahhoz, ami számomra – és meggyőződésem szerint az erdélyi, a romániai magyar kultúra, közgondolkodás számára – az igazi Bretter Györggyel, az „itt és mást” (filozófus) hirdetőjével azonosítható. A *Korunk* szerkesztőségi gyűléseinek jegyzőkönyvére gondolok, amelyből kiolvasható volna egy kemény vita – jöllehet az érvelés Bretterék mellett, a vezetőség állásfoglalásával szemben nem csupán gyűlés-keretben folyt –; a végül is eredményes küzdelem a Bretter György és Rácz Győző által jegyzett, *Termékeny spekuláció* című tanulmány közléséért a *Korunkban* sajátosan osztotta meg a belső frontokat, és ez a későbbi sorsalakulások felől nem könnyen érthető. Ha emlékezetem nem csal, a közlés fő ellenzője Balogh Edgár volt, és az ő véleményétől nem állt nagyon távol, legalábbis bizonytalankodott Gáll Ernő. Mint rovatszerkesztő bizonyára Szabó Sándor terjesztette elő a kéziratot (ebben az időben nemcsak szakmai, hanem azon túli barátság is összekötötte a két szerzőt és a (*Korunk* még fiatal) ideológiai=ideológus szerkesztőjét), de a beajánlás „felső” ellenzését tapasztalva, magam is kiálltam mellette. Irodalmi és művészeti szerkesztői státusomat a hatvanas évek második felében erősítette, hogy a folyóiraton is feltüntetett szerkesztő bizottságnak hét éven át tagja voltam. (A *Korunknál* – a hivatalos gyakorlattal ellenkezően – mindig is élt a szándék, legalábbis a Gáll Ernő – Balogh Edgár páros idejében, hogy nevesítve legyenek a szerkesztők, már azok, akiknek ilyen-szerű nyilvános szerepeltetését a hatalom megengedte. 1964 és 1971 között sikerült elérni, hogy ne a külső, a szerkesztésben részt nem vevő „nagy nevek” szerepeljenek szerkesztői bizottságként, hanem olyanok, akik bent dolgoznak.) Az „ellenzék” győzelmeként könyvelhettük el, hogy az 1968. márciusi *Korunkba* bekerült a *Termékeny spekuláció*, sőt (!) „A dialógus jegyében” jegyzett egyéni rovatában Gáll Ernő már reagált is rá, figyelemre méltónak minősítve a tanulmányt, és reményét fejezve ki, hogy „élénk visszhangra lel majd és hozzá fog járulni magyar nyelvű filozófiai irodalmunk gazdagodásához”. (A visszhang nem késett, Balázs Sándor az augusztusi *Korunkban* szállt vitába a szerzőkkel, amire Bretter és Rácz éles hangon, ironikusan válaszolt a decemberi számban.)

Hogy mi történt 1958 és 1968 között? Bretter György gondolkodásába, világnézetébe (?), nem utolsósorban írásmódjában lényeges változás figyelhető meg. A folyamatot akár a *Korunk*-közlések alapján is érzékelhetjük. Az *elidegenedés és forrásai* (1966. 3.), a *Személyiség és humanizmus* (noha utóbbi a „műhelytanulmányok” alcímet viseli, 1966 júliusában) nem nagyon üt el az „alkotó marxizmus” korabeli itthoni megnyilvánulásaitól, az *Ikarosz legendája* viszont (*Korunk*, 1967. 3.) Bretter újszerű filozófikus esszéinek sorozatát nyitja. És talán az is megjegyzésre érdemes, hogy lefordította románból Eugen Ionescu (Ionesco) „eredeti komédiáját”, *Tanuljunk könnyen, gyorsan* angolul címmel, és fordításához bevezető szöveget is írt. (A Ionesco-darab francia változata, *A kopasz énekesnő* lett világhírű – évtizedekkel később, Tompa Gábor rendezésében, a kolozsvári magyar színpadon is hatalmas siker; ezt Bretter már nem élte meg.)

Hogy mi történt 1958 és 1968 között a kettőnk kapcsolatában? Ezt sajnos nem tudom dátumokhoz, akár évekhez kötve nyomon követni. Jegyzőkönyvelt adatok erről miért is

maradtak volna? Gondolom, (fel)-jelentések sem születtek. De létezett egy füzet, nemrég ráakadtam egy fiók mélyén (most nem találom), amely preferansz-partiink eredményét rögzítette. Néhány adósság-igazoló cetli is maradt a füzetben (pár bani, pár lej nagyságrendben), lehet, hogy a Gyurié is köztük van – noha ő nem tartozott általában a veszítők közé. Többnyire óvatosan játszott (azért nem annyira, mint prózáirónk, Szabó Gyula), ritkán kockáztatott. Ez ugyanúgy jellemző volt a parti többi filozófiai-végzettségű tagjára, Szabó Sándorra, Ráczra. Nem sokkal maradt el tőlük racionalitásban Láng Guszt. A preferansz-csaták eleinte eléggé sűrűn, egy időben hetente zajlottak, váltott helyszíneken, valamelyikünk lakásán (néha hajnalig, amitől a feleségek nem voltak elragadtatva), nyáron akár a Szamos-parton is, persze napvilágnál, fürdészel meg-megszakítva. Boldog békeidők a diktatúrában, ideológiai fegyvernyugvás. Bretter Gyuri a humanizmusának azért hangot adott, partik közben. Én főképp a nekem címzett szövegeit őrzöm, tévedhetetlen sztereotípiában; amikor rossz lapjárom volt, és ezért nem csupán sóhajtoztam, hanem hangosan panaszkodtam is, ő csak egyet ismételt: – Nézz körül, ki sajnál... És volt még egy szokás, tudtommal ő vezette be: a körpasszban tizet vivő tagtárs bekerült egy filozófiakötet (Janagida Kendzuro) utolsó lapjára. Mi, irodalmárok inkább a Brehmet emlegettük.

Amíg a *Korunk* a Főtéren, majd a Vármegyeházán székel, Gyuri gyakran jött be hozzánk, Angi Pistával 1971 ősztől főképpen Rácz Győzőhöz (R. Gy. az 1971. 10. számban jelenik meg főszerkesztő-helyettesként, a nyugdíjba küldött Balogh Edgár helyén, majd ugyanígy avanszá, Gáll Ernő főszerkesztői székébe, 1984 októberében). Útvonalunk részben egyezvén, a városközpontban sokszor összeháldoztunk, ő így köszöntött: –Va salut din mers! Persze, az utcai, útmenti találkozóknál (a prefipartikon kívül) akadtak tartósabbak-tartalmasabbak is. Az egyiknek megtalálható – végre! – a jegyzőkönyve, pontosabban Ligeti László tanár úr (akkoriban még, hivatalosan: elvtárs) lejegyzése. A szatmári Magyar Líceum meghívottjai voltunk, az irodalmi körben beszéltünk a diákoknak Madáchról. Én nyilván igyekeztem irodalomtörténetileg precíz szöveget előadni – Gyuri továbbgondolta ezt, és provokált. Így: „A probléma az – Kántor itt elmondta –, hogy Madách micsoda nehéz körülmények között működött. 48 bukása, kiábrándultság, az egész ügy borzasztó szomorú, magánélet, társadalmi élet, kiábrándultságok, hát kérem, abban a korban mindenki ki volt ábrándulva. Higgyék el nekem, a kor tele volt kiábrándultan rohangáló emberekkel. Egy Madách lett közülünk. A probléma az, miért? Mi tette Madáchot Madáchossá? Miért lett Madáchból nagy író, miért lett számtalan más kiábrándult emberből, számtalan más meggyötört emberből, szerencsétlen emberből nagy alkotó?” A talány természetesen megfejtésére nem vállalkozott, de a küzdelem, a tartalommal megtöltött küzdelem szépségének a hangsúlyozásával, ennek szokatlan formájával sikerült a nagy számú szatmári diákot magával ragadnia.

Azt hiszem, a korán lezárt brettei életmű ismeretében akár önjellemzésnek is érdemes kiemelni ebből a szabad előadásból néhány – a hetvenes évek elején nálunk még renitensnek hangzó – mondatot. Például: „Madách végig gondolta azt, hogy nincs olyan társadalom, amelyben ne kellene egy jobb társadalomért küzdeni. Ez a madáchi végeredmény. Tehát a madáchi végeredmény nem egy ideális társadalom illúziója. Nem arról van szó, hogy hajrá, előre elvtársak, a kommunizmus felé, és akkor minden rendben, mert a mi gondolkodónk megfogalmazhatja a kérdést: és azután mi lesz? Mi? Küzdelem, kérem.” És: „Hogy mi az állandóság a történelemben? A küzdelem. A küzdelem a történelemmel,

a feltételekkel, a minket körülvevő reális viszonyrendszerrel, az intézményekkel, a politikai eszmékkel, az illúziókkal, az állandó küzdelem? Miért? Azért, mert valahogy le kell élni egy életet, és azt úgy kell leélni, hogy méltó legyen ahhoz, hogy életnek lehessen nevezni.” Közvetlenül is megszólította az ifjú hallgatóságot: „...Nagyon valószínű, hogy Madáchtól megtanulhatjuk azt, hogy hogyan lehet. Azzal, hogy becsületesen végigküzdjük ezt az életet. Hogy ez nem egy hálás feladat? Hogy emiatt rengeteg kellemetlenségünk is lehet? Hogy – valahol – nagyon kényelmetlen dolog? Így van. Nem muszáj vállalni. De szerintem nagyon sokan vállalják, s önök közül még többen fogják vállalni. Nyilván azért, mert önök között még több következetes gondolkodó lesz, mint amennyi a mi nemzedékeinkben volt. Ilyen szempontból óriási szerencsénk, hogy sokkal kevesebb az illúziójuk. Óriási pechjük, hogy sokkal kevesebb az eszményképük. A két oldal kiegyenlíti egymást; irigylem magukat, mert nincsen illúziójuk, önök is irigyelhetnek minket, mert mi még mindig tele vagyunk szép, nemes, fennkölt eszményekkel, amelyek közül mindenekelőtt eggyel vagyunk tele: a madáchi eszménnyel, azzal, hogy méltó módon le lehet élni egy életet akkor, hogyha becsületesen végigküzdöttük.” Ahogy visszaemlékszem, Bretter előadásának hangulati csúcspontja az volt, amikor a küzdelem és siker fogalmát szembesítette a diákok előtt: „Van, aki megkérdezi: tisztán a küzdelem érzése boldogítaná az embert? Vannak, akik sikerélményre törekszenek, szeretik, ha sikeresen élnek. Mi az, hogy sikeresen élni? Gazdagon, kérem, kitüntetésekben. Társadalmi hierarchiában megfelelő szerephez jutni. Megkérdezik egymást az emberek, húsz évig nem találkoztak, és azt kérdezik egymástól: mit valósítottál meg? A válasz: Dacia 1300.

Ez a Bretter György már nem az volt, akivel tizenöt évvel korábban a Bolyain megismerkedtem. Ez az a Bretter, aki *Az „itt és most” logikája és erkölce* gondolatmenetével botránkoztatta-figyelmeztette felnőtt közönségét, a *Korunk* 1972. februári számában. (*Párbeszéd a jelennel* című kötetében végleges címként ezt adta: *Adalék egy hely- és egy időhatárhoz sajátosságaihoz* – amit véleményem szerint a válogatott írások 1979-es kötetében tévesen, a logikának ellentmondva, lerövidítve-összevonva átalakítottak, így: *Adalékok egy hely- és időhatárhoz sajátosságaihoz*; mintha az *itt* és a *most* egyaránt volna hely- és időhatárhoz...). Egyébként szatmári meghívásunk előzménye a *Korunk* 1973. februári Madách-száma – Madách Imre születésének 150. évfordulóján; ebben olvasható Bretter Madách-esszéje is: *Ádám harca Luciferrel, avagy idő és egzisztencia a Tragédiában*.

Találkozásaink más írásokon, könyveken keresztül is konkretizálódtak. Láng Gusztávval közös romániai magyar irodalomtörténetünk hetvenes évek elején zajló heves vitájában Bretter György is megszólalt, Kovács János 1972. februári, az *Igaz Szóban* megjelent támadására reagált, és reflexióit közölte a *Párbeszéd a jelennel* kötet végén, „Függelék helyett” (*Cím nélküli vitairat a taktikus kritikus ellen*). Két passzust föleleveníték ebből a Bretter-írásból. Az első: „Vádaskodás: nem érv. Még akkor sem, ha meggyőződéssel vagy meggyőződésből teszik. Vádiratból még nem alakult ki sohasem egy elvileg-logikailag indokolható elméleti álláspont.” A másik idézet még egyértelműbben mutatja, hogy Gyuri barátunk nem minket akart védeni, bármi áron, hanem reális kritikára törekedett. Íme: „Ha Kántornak, Lángnak szemére vethetünk valamit, akkor főként következtetlenségük az, amit vitatnunk kell. Hiszen ők is gyakran beleragadtak a tényekbe, a valóságos irodalmi folyamatból azt a pillanatnyi végpontot igazolták, amely jelenleg éppen a Forrás-nemze-

dék címkéjét viseli. A dogmatizmus elleni fellépésük ezért következetlen. Nem tudták »fogalmilag megtagadni« a kort: a kor reális mozgása ezért többnyire egy irodalmi eseményhalmazt produkál irodalomtörténetükben.” (Más kérdés, hogy én ma sem adok teljesen igazat Bretternek ebben a vonatkozásban, jóllehet látom irodalomtörténeti kézikönyvünk hibáit-hiányait. De nem eseményhalmaz az a könyv...) Jobban jártam az *Utazás a gyökek körül* bretteri bírálatával, *A Hétben* (1973-ban). Itt ma sem ellenkezem semmivel, és különösen örülök egy mondatának: „Kántor vállalkozása tulajdonképpen tiltakozás a provincia, saját belső-pusztá-kisszerű provinciánk ellen.”

Együttléteink, együtt-gondolkodásunk jelentős alkalmainak tudom a Pezsgő-díj megbeszéléseit, 1976-ban és 1977-ben. Ez a kolozsvári kritikusokból verbuválódott önkéntes (Pezsgő=)díjosztó társaság 1971-től 1983-ig működött. Hatan kezdtük: Láng Gusztáv mint kezdeményező, mellette Földes László, K. Jakab Antal, Marosi Péter, Szőcs István és én. Földes halálával, Szőcs kilépésével négyen maradtunk az alapítók közül, s a fiatalabbakból már behívtuk (1974-ben) Tamás Gáspár Miklóst. Brettert akartuk most, 1976-ban hatodiknak tudni (a kezdeti létszámhoz ragaszkodva), ám Marosi – „irodalompolitizálva” – Rácz Győző mellett tudta-akarta tagként elképzelni Bretter Gyurit, így lettünk heten. 1976-ban a díjazottunk Szilágyi István (*Kő hull apadó kútba*), 1977-ben Lászlóffy Aladár (*A hétfejű üzenet*) ... fennmaradt a „jegyzőkönyv” az *Utunkban*.

1978-ra pedig már Bretterrel lettünk kevesebben.

Ez a veszteség nem – messze nem – csupán számbeli volt.

